

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

رساله دکتری
فلسفه و حکمت اسلامی
گرایش حکمت متعالیه

تحلیل و بررسی رویکرد ملاصدرا و توماس آکوئینی به برهان صدیقین ابن سینا

اصغر پوربهرامی

استاد راهنما:

دکتر رضا اکبریان

استادان مشاور:

دکتر محمد سعیدی مهر

دکتر علی افضلی

تیر ۱۳۹۱

بسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

رساله ۱۸ واحدی خود را با عنوان: تحلیل و بررسی رویکرد ملامت‌گرا ارائه کردند.

جناب آقای اصغر پورجرابی
تاریخ: ۹۱/۴/۲۵
توضیح: این رساله در تاریخ ۹۱/۴/۲۵ در شورای عالی دکتری تایید شد.

اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه دکتری فلسفه مجتهدیه پیشنهاد می‌کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دستار	رضا اکبری	۱- استاد راهنمای اصلی
			۲- استاد راهنمای دوم
	دانشیار	مهدی سعیدی	۳- استاد مشاور اول
	دانشیار	علی آغی	۴- استاد مشاور دوم
	دانشیار	زهره قاسبی	۵- استاد ناظر
	دانشیار	رضا اکبری	۶- استاد ناظر
	دانشیار	بهنام	۷- استاد ناظر
	دانشیار	قاسم علی کوچانی	۸- استاد ناظر
	دانشیار	نسر علی حجتی	۹- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته علم حکمت متعالیه است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی

دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر محمد سعید محمدی ، مشاوره و سرکار خانم / جناب آقای دکتر محمد سعید محمدی و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر علی انصاری از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب امیر محمد محمدی دانشجوی رشته علم حکمت متعالیه مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: امیر محمد محمدی

تاریخ و امضا:

۹۱، ۴، ۲۰

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱۸ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب..... دانشجوی رشته..... نام..... ورودی سال تحصیلی.....»
مقطع..... دانشکده..... متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:.....
تاریخ:.....

۹۱/۴/۲۰

تقدیم به دو استاد بزرگم در فلسفه زندگی:

پدرم و مادرم

تشکر و قدردانی:

در تحقیق و نگارش این رساله بیش از هر کس مرهون راهنمایی‌های بی‌دریغ دکتر رضا اکبریان هستم که به حق استاد راهنمای من در این رساله بودند، بدین وسیله صمیمانه از ایشان قدردانی می‌کنم. همچنین از نکته‌آموزی‌ها و مشاوره‌های دکتر محمد سعیدی مهر و دکتر علی افضلی نیز سپاسگذارم. استادان داور این رساله دکتر فاطمه فنا، دکتر رضا اکبری، دکتر قاسمعلی کوچنانی و دکتر حسین هوشنگی هم برای مطالعه این تحقیق و ارائه پیشنهادهای خود مرا مدیون خود ساختند.

چکیده:

این رساله در صدد حلّ این مسأله است که چرا ملاصدرا در فلسفه خود رویکرد صدیقین ابن سینا را پذیرفت و مطابق بر مبنای آن تقریری از برهان صدیقین ارائه داد و توماس آکوئینی چنین رویکردی را نپذیرفته و برهانی از سنخ صدیقین اقامه نکرده است. برای حلّ این مسأله، جهت ردّ قول به بداهت وجود خدا و برای رفع اشکالهای هیوم و کانت بر برهانهایی از سنخ صدیقین و وجوب و امکان، نخست به تحلیل معیار تمایز وجوب و امکان فلسفی از مواد ثلاث منطقی می‌پردازیم. برای تمهید زمینه‌ای مناسب جهت تحلیل رویکرد ملاصدرا و توماس به برهان صدیقین ابن سینا، به بررسی رویکرد صدیقین در اثبات وجود خدا می‌پردازیم و پس از بیان دو شرط اصلی برهان مطابق این رویکرد؛ یعنی لزوم عدم وساطت غیر خود در اثبات خدا و دیگری اثبات خدا از طریق خدا، تقریر ابن سینا را مورد مطالعه قرار خواهیم داد و چهار مبنای مابعدالطبیعی لازم برای این تقریر؛ یعنی تمایز وجود از ماهیت، تحلیلی نو از وجوب و امکان، اشتراک معنوی و تشکیک در مفهوم وجود و ملاک نیازمندی معلول به علت را ذکر می‌کنیم و نشان خواهیم داد که تقریر ابن سینا فقط دارای شرط نخست صدیقین است. سپس این مبانی چهارگانه صدیقین ملاک تحلیل رأی ملاصدرا و توماس راجع به برهان صدیقین قرار خواهد گرفت و در نهایت به اثبات خواهیم رساند که ملاصدرا بعد از اثبات اصالت وجود و طرح دو نظام وحدت تشکیکی و شخصی وجود، تقریری از برهان صدیقین بیان کند که در نظام وحدت تشکیکی وجود واجد شرط اول و در نظام وحدت شخصی وجود واجد هر دو شرط صدیقین باشد. همچنین نشان خواهیم داد راه سوم توماس و براهین نظیر آن همگی براهین وجوب و امکان هستند. عاقبت با توجه به مبانی چهارگانه مابعدالطبیعی برای امکان ارائه برهان صدیقین بیان خواهیم کرد که گرچه توماس تمایز مابعدالطبیعی وجود و ماهیت را می‌پذیرد و بر مبنای آن تحلیل خاصی از وجوب و امکان و علیّت ارائه می‌دهد، چون قائل به اشتراک معنوی و در نتیجه تشکیک در مفهوم وجود نیست، نخواهد توانست برهانی از سنخ برهان صدیقین ارائه نماید.

واژگان کلیدی:

برهان صدیقین، ابن سینا، ملاصدرا، توماس آکوئینی، وجوب و امکان، تشکیک وجود، تشابه وجود

فهرست مطالب:

فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق.....	۱
۱-۲- بیان مسأله.....	۹
۱-۳- پرسش‌های تحقیق.....	۱۱
۱-۴- فرضیات تحقیق.....	۱۱
۱-۵- اهداف تحقیق.....	۱۲
۱-۶- ضرورت تحقیق.....	۱۲
۱-۷- پیشینه تحقیق.....	۱۳
۱-۸- روش انجام تحقیق.....	۱۵
۱-۹- جنبه‌های نوآوری.....	۱۵
فصل دوم: فلسفی بودن وجوب و امکان بکار رفته در برهان صدیقین.....	۱۶
۱-۲- اهمیت طرح این مسأله.....	۱۸
۲-۲- تصویر دقیق مدعا.....	۲۱
۳-۲- طریق حل مسأله.....	۲۸
۱-۳-۲- بیان راه حل‌های چهارگانه.....	۲۹
۲-۳-۲- راه حل پنجم.....	۳۱
۱-۲-۳-۲- معیار وجوب، امکان و امتناع در منطق.....	۳۲
۱-۲-۲-۳-۲- معیار وجوب، امکان و امتناع فلسفی نزد ابن سینا.....	۳۷
۲-۲-۲-۳-۲- معیار وجوب، امکان و امتناع فلسفی نزد ملاصدرا.....	۴۷
۴-۲- نتیجه کلی فصل دوم.....	۵۱

۵۳	فصل سوم: تحلیل برهان صدیقین نزد ابن سینا
۵۵	۱-۳- پیشینه برهان صدیقین
۵۸	۲-۳- تفاوت برهان صدیقین و برهان وجوب و امکان
۶۱	۳-۳- امکان برهانی بدون اصل امتناع دور و تسلسل
۶۲	۴-۳- برهان صدیقین در آثار مختلف ابن سینا
۷۹	۵-۳- صورت‌بندی برهان صدیقین
۸۱	۱-۵-۳- تحلیل مبانی مابعدالطبیعی برهان صدیقین ابن سینا
۸۱	۳-۵-۱-۱- مبانی مابعدالطبیعی مقدمه اول برهان صدیقین ابن سینا
۸۱	۳-۵-۱-۱-۱- مبنای نخست برهان صدیقین تمایز مابعدالطبیعی وجود و ماهیت
۸۲	۳-۵-۱-۱-۲- مبنای دوم برهان صدیقین تحلیل معنای وجوب و امکان
۸۲	۳-۵-۱-۱-۳- مبنای سوم برهان صدیقین تشکیک وجود
۸۴	۳-۵-۱-۲- مبانی مابعدالطبیعی مقدمه دوم برهان صدیقین ابن سینا
۸۴	۳-۵-۱-۲-۱- مبنای چهارم برهان صدیقین علیت
۸۶	۳-۶- نتیجه کلی فصل سوم
۸۹	فصل چهارم: بررسی امکان تقریر برهان صدیقین توسط توماس آکوئینی
۹۰	۱-۴- تحلیل و بررسی برهان مابعدالطبیعی توماس بر اثبات وجود خدا
۹۰	۲-۴- اثبات وجود خدا از طریق معلولات
۹۱	۳-۴- تقریر توماس از راه سوم و برهان‌های شبیه به آن
۹۵	۴-۴- تحلیل و بررسی راه سوم
۱۰۱	۴-۴-۱- راه سوم بر مبنای تفسیر نخست

- ۱۰۱ ۴-۴-۱-۱- تفهیر جان سنت توماسی از راه سوم
- ۱۰۳ ۴-۴-۱-۲- تفهیر ژاک مریتن از راه سوم
- ۱۰۴ ۴-۴-۱-۳- تفهیر ژوزف اوئنز و جان ناساس از راه سوم
- ۱۰۶ ۴-۴-۱-۳-۱- تفهیر ژوزف اوئنز از بخش اول از راه سوم
- ۱۰۹ ۴-۴-۲- راه سوم بر مبنای تفهیر دوم
- ۱۰۹ ۴-۴-۲-۱- تفهیر موريس بوييژ از راه سوم
- ۱۱۰ ۴-۴-۲-۲- تفهیر ژوزف بایک از راه سوم
- ۱۱۱ ۴-۴-۲-۳- تفهیر جان وپیل از راه سوم
- ۱۱۲ ۴-۴-۳- راه سوم بر مبنای تفهیر سوم
- ۱۱۲ ۴-۴-۳-۱- تفهیر اتین ژیلسون از راه سوم
- ۱۱۳ ۴-۴-۳-۲- تفهیر جان گریئکو از راه سوم
- ۱۱۶ ۴-۴-۳-۲-۱- نقد بخش دوم راه سوم از نظر گریئکو
- ۱۱۹ ۴-۴-۲- مبنای نخست امکان برهان صدیقین تمایز مابعدالطبیعی وجود و ماهیت
- ۱۳۶ ۴-۴-۲-۱- تمایز وجود و ماهیت و بهره‌مندی
- ۱۳۶ ۴-۴-۲-۲- نتیجه و بحثی مقایسه‌ای
- ۱۴۰ ۴-۴-۳- مبنای دوم امکان برهان صدیقین تحلیل معنای وجود و امکان
- ۱۴۱ ۴-۴-۳-۱- وجود و امکان نزد غزالی
- ۱۴۵ ۴-۴-۳-۲- وجود و امکان نزد ابن رشد
- ۱۴۷ ۴-۴-۳-۳- وجود و امکان نزد موسی بن میمون
- ۱۴۹ ۴-۴-۳-۴- تحلیل دقیق معنای وجود و امکان نزد توماس آکوئینی

- ۱۵۲ ۵-۳-۴- امکان مطلق و امکان مربوط به یک قوه
- ۱۵۳ ۶-۳-۴- واجب مطلق، واجب مشروط و واجب به شرط محمول
- ۱۵۵ ۷-۳-۴- وجوب و امکان بر حسب علل دور و نزدیک
- ۱۵۷ ۸-۳-۴- معنای دقیق موجود واجب و موجود ممکن در آثار مختلف توماس
- ۱۶۷ ۹-۳-۴- نتیجه
- ۱۶۸ ۴-۴- مبنای سوم امکان برهان صدیقین اشتراک معنوی و تشکیک وجود
- ۱۶۸ ۱-۴-۴- تشابه وجود نزد توماس آکوئینی
- ۱۷۰ ۱-۴-۴-۱- تقریر مدعا
- ۱۷۰ ۲-۴-۴-۱- اشاره‌ای گذرا به آراء فلیسوفان و مقایسه آنها با رأی توماس
- ۱۷۲ ۳-۴-۴-۱- نسبت اصطلاح تشابه با اصطلاح تشکیک
- ۱۷۴ ۴-۴-۴-۱- آراء مختلف توماس در باب تشابه
- ۱۷۵ ۵-۴-۴-۱- استدلال‌های توماس بر رد اشتراک معنوی
- ۱۷۶ ۶-۴-۴-۱- استدلال بر رد اشتراک لفظی وجود
- ۱۷۶ ۷-۴-۴-۱- استدلال‌های تشابه وجود
- ۱۸۱ ۸-۴-۴-۱- بهره‌مندی
- ۱۸۲ ۱-۴-۴-۱-۸- تشابه بر مبنای شباهت در شرح بر جمل
- ۱۸۴ ۲-۴-۴-۱-۸- بهره‌مندی و تشابه در آثار بعدی توماس
- ۱۸۶ ۳-۴-۴-۱-۸- خلقت و بهره‌مندی
- ۱۸۹ ۹-۴-۴-۱- سنخیت علت و معلول
- ۱۹۰ ۱۰-۴-۴-۱- نتیجه

- ۱۹۰ ۵-۴- مبنای چهارم امکان برهان صدیقین علیت
- ۱۹۰ ۱-۵-۴- علیت در فلسفه توماس آکوئینی
- ۱۹۴ ۲-۵-۴- قوه و فعل در نظر توماس آکوئینی
- ۱۹۶ ۶-۴- نتیجه کلی فصل چهارم
- ۱۹۹ **فصل پنجم: تحلیل برهان صدیقین نزد ملاصدرا**
- ۲۰۰ ۱-۵- تحلیل و بررسی برهان صدیقین ملاصدرا
- ۲۰۳ ۱-۱-۵- تقریرهای مختلف از برهان صدیقین در آثار ملاصدرا
- ۲۱۱ ۲-۱-۵- صورت‌بندی تقریر ملاصدرا از برهان صدیقین
- ۲۱۱ ۱-۲-۱-۵- تقریر بر مبنای وحدت تشکیکی وجود
- ۲۱۲ ۲-۲-۱-۵- تقریر بر مبنای وحدت شخصی وجود
- ۲۱۲ ۱-۲-۲-۱-۵- تقریر نخست
- ۲۱۳ ۲-۲-۲-۱-۵- تقریر دوم
- ۲۱۴ ۲-۵- مبنای نخست برهان صدیقین تمایز مابعدالطبیعی وجود و ماهیت
- ۲۱۴ ۱-۲-۵- مروری بر زمینه بحث
- ۲۱۴ ۱-۱-۲-۵- تمایز مابعدالطبیعی وجود و ماهیت نزد ارسطو
- ۲۱۵ ۲-۱-۲-۵- مترجمان نخستین متون فلسفی و دو اصطلاح وجود و ماهیت
- ۲۲۰ ۳-۱-۲-۵- تحلیل فارابی از اصطلاح وجود
- ۲۲۱ ۴-۱-۲-۵- تحلیل فارابی از اصطلاح ماهیت
- ۲۲۳ ۵-۱-۲-۵- تمایز وجود و ماهیت نزد فارابی
- ۲۲۵ ۶-۱-۲-۵- تمایز مابعدالطبیعی وجود و ماهیت نزد ابن سینا

- ۲۲۷ ۷-۱-۲-۵- عروض وجود بر ماهیت نزد ابن سینا
- ۲۴۰ ۲-۲-۵- اصالت وجود نزد ملاصدرا
- ۲۴۲ ۳-۲-۵- نحوه اتصاف ماهیت به وجود
- ۲۴۷ ۱-۳-۲-۵- حیثیت تقییدیه نفادی وجود
- ۲۵۰ ۲-۳-۲-۵- حیثیت تقییدیه شأنی وجود
- ۲۵۱ ۴-۲-۵- جعل وجود
- ۲۵۳ ۳-۵- مبنای دوم برهان صدیقین تحلیل معنای وجوب و امکان
- ۲۵۳ ۱-۳-۵- مروروی بر زمینه بحث
- ۲۵۳ ۱-۱-۳-۵- وجوب و امکان نزد ارسطو
- ۲۵۵ ۱-۱-۱-۳-۵- معانی پنج‌گانه ضرورت نزد ارسطو
- ۲۵۷ ۱-۱-۱-۳-۵- معانی اول و دوم ضرورت
- ۲۵۹ ۲-۱-۱-۳-۵- معنای سوم ضرورت
- ۲۵۹ ۳-۱-۱-۳-۵- معنای چهارم ضرورت
- ۲۶۰ ۴-۱-۱-۳-۵- معنای پنجم ضرورت
- ۲۶۱ ۲-۱-۱-۳-۵- معنای امکان نزد ارسطو
- ۲۶۱ ۱-۲-۱-۳-۵- امکان عالم در نظر ارسطو
- ۲۶۴ ۳-۱-۱-۳-۵- بررسی احتمال تأثیر هر یک از این معانی ضرورت بر فلسفه اسلامی
- ۲۷۲ ۲-۱-۳-۵- وجوب و امکان نزد ابن سینا
- ۲۷۲ ۱-۲-۱-۳-۵- قدم صفات نزد متکلمان زمینه‌ای برای طرح وجوب بالغیر ابن سینا
- ۲۷۸ ۲-۲-۱-۳-۵- تحول و تطور مفهوم واجب و ممکن نزد ابن سینا

- ۲۸۹ ۵-۳-۱-۲- وجوب و امکان نزد ملاصدرا
- ۲۹۰ ۵-۳-۱-۲-۳- امکان فقری به جای امکان ذاتی
- ۲۹۶ ۵-۴-۱- مبنای سوم برهان صدیقین تشکیک وجود
- ۲۹۶ ۵-۴-۱- مروری بر زمینه بحث
- ۲۹۶ ۵-۴-۱-۱- تشکیک نزد ارسطو و شارحان ارسطو
- ۲۹۹ ۵-۴-۱-۲- تشکیک نزد ابن سینا
- ۳۰۰ ۵-۴-۱-۲-۱- تحلیل معنای ذاتی و عرضی یا ماهیت و مفهوم در این بحث
- ۳۰۱ ۵-۴-۱-۲-۲- تفسیر غیر مشهور از تشکیک عرضی یا تشکیک در مفهوم
- ۳۰۴ ۵-۴-۱-۲-۳- تفسیر مشهور از تشکیک عرضی یا تشکیک در مفهوم
- ۳۰۸ ۵-۴-۱-۲-۴- تشکیک در حقیقت وجود
- ۳۱۰ ۵-۴-۱-۳- سنخیت میان علت و معلول
- ۳۱۱ ۵-۴-۲- تشکیک در وجود نزد ملاصدرا
- ۳۱۴ ۵-۴-۳- سنخیت میان علت و معلول
- ۳۱۵ ۵-۵-۱- مبنای چهارم برهان صدیقین علیت
- ۳۱۵ ۵-۵-۱- مروری بر زمینه بحث
- ۳۱۵ ۵-۵-۱-۱- تحلیل مشهور سینوی از علیت
- ۳۱۹ ۵-۵-۱-۲- حدوث ذاتی و قدم زمانی عالم بنابر تحلیل مشهور سینوی از علیت
- ۳۲۲ ۵-۵-۱-۳- تحلیل غیر مشهور سینوی از علیت
- ۳۲۶ ۵-۵-۲- علیت نزد ملاصدرا
- ۳۲۸ ۵-۶- نتیجه کلی فصل پنجم

نتیجه‌گیری این رساله ۳۳۲

منابع و مأخذ ۳۳۴

فصل اول:

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

مقدمه:

صدیقین عنوان رویکردی برای اثبات وجود خدا است که طرح کلی آن نخستین مرتبه توسط فارابی در *فصوص الحکمه* پیشنهاد شد و پس از او ابن سینا این طرح را پذیرفت و برای نخستین مرتبه در تاریخ فلسفه برهانی با رویکرد صدیقین و به همین نام صورت‌بندی نمود. پس از ابن سینا فلاسفهٔ مسلمان کوشش نمودند که تقریرهایی از این برهان ارائه نمایند که بیشترین تطابق را با رویکرد صدیقین داشته باشد. اما رویکرد صدیقین چیست؟ و مشخصات و مختصات اصلی آن کدام است؟ رویکرد صدیقین رویکردی در اثبات وجود خدا است که بر طبق آن سعی در اقامهٔ برهانی می‌شود که در آن با تحلیلات

محض مابعدالطبیعی بر خلاف براهین حکمای طبیعی و متکلمان، وجود عالم برای اثبات وجود خدا حدّ وسط نباشد و در نتیجه در برهان صدیقین از خدا به خدا استدلال شود. پس برهان صدیقین مشروط به دو شرط است که شرط دوم لازمه شرط اول است؛ (۱) اثبات وجود خدا بواسطه وجود عالم نباشد، (۲) اثبات خدا بواسطه خدا باشد. فارابی^۱ و ابن سینا^۲ و بیشتر فیلسوفان مسلمان از جمله ملاصدرا^۳ در تبیین برهان صدیقین استشهاد می‌کنند به آیه ”سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (فصلت: ۵۳)“. بنابر تفسیر آنها بخش اول این آیه حاکی از براهین غیر از صدیقین است که در آنها از عالم به خدا پی برده می‌شود و بخش دوم آیه مؤید برهان صدیقین است که در آن از خدا به خدا استشهاد می‌شود. بنابر تفسیر فوق خداوند مافوق هر شهید و مشهودی است. بدین معنا که در شناخت هر چیزی مشهود قبلی الله است؛ حتی اگر بخواهیم خودمان را هم بشناسیم، باید قبل از آن خدا را شناخته باشیم^۴. پس در براهین متکلمان و طبیعیان پیش از درک و شناخت عالم چه به اعتبار حرکت، چه به اعتبار حدوث یا امکانش، باید خدا را شناخته باشیم. اما سؤال اینجا است که شناخت خدا از طریق خود خدا به چه معنا است و آیا چنین سخنی موهم مصادره به مطلوب نیست؟

برای تبیین چگونگی استدلال از خدا به خدا می‌توان امری را پیشنهاد کرد که در بادی نظر اذعان بدان ضروری است و با تأمل بیشتر روشن می‌شود که همان خدا است. این امر می‌تواند ”وجود“ باشد، یا چیزی به جای آن مانند حقیقت نور، که اذعان به وجود و نور، ظاهر و آشکار است و در فلسفه اثبات می-

^۱ فارابی، فصوص الحکم، ص ۶۲-۶۳.

^۲ همو، الاشارات و التنبيهات، ج ۳، ص ۶۶.

^۳ ملاصدرا، ”الشواهد الربوبیه“، مجموعه رسائل فلسفی صدرالمتألهین، ص ۳۱۴؛ المظاهر الالهیه، ص ۲۱-۲۲؛ ایقاظ النائمین،

ص ۲۶؛ ”الوجود“، مجموعه رسائل فلسفی صدرالمتألهین، ص ۴۶۲.

^۴ جوادی آملی، شرح حکمت متعالیه اسفار اربعه، ب ۱، ج ۶، ص ۱۲۰.

شود که حقیقت وجود یا نور چیزی جز خدا نیست. اما آیا تمام فیلسوفان مسلمان چنین تبیینی دارند؟ به نظر می‌رسد که نیل به این مقصود در تاریخ فلسفه به تدریج میسر شده است.

فارابی اگرچه بنابر شواهد متنی نخستین کسی است که رویکرد صدیقین در اثبات وجود خدا را پیشنهاد کرده است، نمونه‌ای از تقریر برهانی منطبق با این رویکرد ارائه نمی‌دهد. ابن سینا برای اولین مرتبه در تاریخ فلسفه اسلامی به ارائه چنین تقریری توفیق می‌یابد.

ابن سینا، چنانکه در فصل مربوط به بررسی و تحلیل برهان صدیقین وی به تفصیل توضیح خواهیم داد، در تقریر خود نشان می‌دهد که موجودی (موجوداً ما) هست و برای احتراز از سفسطه اذعان به تحقق آن بدیهی است. مراد ابن سینا از این "موجود" چیست؟ با توجه به قول منسوب به مشائیان در باب تباین به تمام ذات وجودات مختلف، مراد او از این "موجود" فقط یک واحد از وجودات متباین به تمام ذات است. پس اگر ابن سینا بخواهد در برهان خود قضیهٔ *مردده المحمول* "این موجود یا واجب الوجود است یا ممکن الوجود" را وارد کند باید موضوع این قضیه را مفهوم وجود قرار دهد. از اینجا همچنین آشکار می‌شود که ابن سینا باید مفهوم وجود را در صدقش بر موجودات مختلف، مشترک معنوی بداند. این موجود یا در تحققش قائم بالذات است یا قائم به غیر. پس این موجود یا واجب الوجود می‌باشد، یا ممکن الوجود. اگر واجب الوجود باشد که مطلوب ثابت است و اگر ممکن الوجود باشد، مستلزم واجب الوجود است که در این صورت نیز مطلوب ثابت است. در این تقریر مراد از مفهوم وجود، مفهوم وجود از حیث حکایتش از موجودات است؛ یعنی ما عجلتاً به تحقق موجودی معترف هستیم و در غیر این صورت سفسطه لازم می‌آید. حال این موجود یا واجب الوجود است و یا ممکن الوجود است که مستلزم واجب الوجود می‌باشد. در این حالت اگر فرض کنیم که هیچ ممکن الوجودی موجود نباشد، به برهان ما ضرری نمی‌رسد؛ چرا که این موجودی که به وجودش اذعان داریم، ضرورتاً باید واجب الوجود باشد. این است که می‌گوییم تا اینجا شرط اول برهان صدیقین محقق است و برای اثبات واجب الوجود هیچ نیازی به اذعان